

Руслан Максимович КЛЮЧНИК

Доцент, кандидат політичних наук,
Університет імені Альфреда Нобеля,
вул. Січеславська Набережна, 18, Дніпро,
49000, Україна

Ruslan KLIUCHNYK

Associate Professor, Candidate of Political Sciences
(PhD in Political Sciences),
Alfred Nobel University,
Sichslavska Naberezhna St., 18, Dnipro,
49000, Ukraine

E-mail: nobelpolis@duan.edu.ua, ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6787-275X>

УДК 28.124(73+569.4)

ЛОБІЗМ ЯК ТЕХНОЛОГІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ПОЛІТИКИ ІЗРАЇЛЮ ЩОДО США

Received 30 October 2023; revised 30 November 2023; accepted 11 December 2023

DOI: 10.15421/352348

Анотація

Ми виходимо з того, що сучасні міжнародні відносини є багатограним феноменом, який не обмежується лише офіційними заявами політичних лідерів. Міжнародна політика багато в чому залежить від діяльності груп інтересів, які діють у кожній країні. Відповідно, актуальною є проблема лобізму як діяльності із впливу на політичні рішення. Нами було розглянуто, що лобізм – не нове явище в політичному житті.

Держава Ізраїль була обрана нами як об'єкт дослідження, адже ця країна створена у відповідності з теорією суспільного договору. Крім того, Ізраїль – це західна країна з точки зору цінностей, але сусідні країни є ісламськими. Ізраїль підтримує тісні зв'язки з єврейськими діаспорами за кордоном, зокрема, у США.

У США майже всі великі корпорації, асоціації, громадські організації є суб'єктами лобізму. Дуже активними є етнічні громади та іноземні групи впливу. Ізраїльське лобі є одним із найвпливовіших, але вплив його оцінюють по-різному. У суспільно-політичному дискурсі його значення часто перебільшують, причому як політичні діячі, так і вчені.

У рамках нашої роботи було досліджено вплив єврейських лобістських організацій на прикладах AIPAC та «J Street». Обидві характеризуються високим рівнем інституціоналізації, вагомим впливом на зовнішню та внутрішню політику США, але є їй відмінності. Так, AIPAC є консервативною групою та займає більш непримиренну позицію щодо ізраїльсько-палестинського конфлікту. У той же час «J Street» є більш ліберальною та виступає з позицій політичного ідеалізму. Незважаючи на певні розбіжності, обидві організації рішуче підтримали Ізраїль після вторгнення ХАМАС у жовтні 2023 р.

Також нами було відзначено наявність єврейських організацій, які засуджують дії Ізраїлю та політику США щодо Ізраїлю. Ці організації здебільшого об'єднують лівих інтелектуалів. Варто зазначити, що майже всі західні ліві підтримують Палестину або принаймні співчують їй. Серед причин існування таких організацій ми назвали наявність справжньої демократії та свободи слова в США. Ми не вважаємо ці організації лобістськими.

* Стаття підготовлена у рамках реалізації міжнародного проєкту «Висвітлення нової архітектури європейської безпеки у викладанні та наукових дослідженнях» № 101126795 – EuSANU – ERASMUS-JMO-2023-HEI-TCH-RSCH

Co-funded by
the European Union

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union or the European Education and Culture Executive Agency. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

Фінансується Європейським Союзом. Проте висловлені погляди та думки належать лише автору(ам) і не обов'язково відображають погляди Європейського Союзу чи Європейського виконавчого агентства з питань освіти та культури. Ні Європейський Союз, ні грантодавець не можуть нести за них відповідальність.

У рамках дослідження було використано порівняльний, системний, інституційний та інші підходи, було проаналізовано документи та матеріали. Досліджуючи проблему, ми виходили з принципів об'єктивності, політичної коректності та методологічного плюралізму.

Ключові слова: *зовнішня політика, технологія, лобізм, ізраїльсько-американські відносини, публічна дипломатія, міжнародна безпека, Близький Схід.*

LOBBYISM AS A TECHNOLOGY OF ISRAEL'S POLICY TOWARDS THE USA

Abstract

We proceed from the fact that modern international relations are a multifaceted phenomenon that is not limited to official statements of political leaders. International politics largely depends on the activities of interest groups operating in each country. Accordingly, the problem of lobbying as an activity to influence political decisions is topical. We have considered that lobbying is not a new phenomenon in political life.

We have chosen the State of Israel as an object of research, because this country was created in accordance with the theory of the social contract. Also, Israel is a Western country in terms of its values, but the neighboring countries are Islamic. Israel maintains close ties with Jewish diasporas abroad, particularly in the United States.

In the USA, almost all large corporations, associations, public organizations are subjects of lobbying. Ethnic communities and foreign influence groups are very active. The Israel lobby is one of the most influential, but its influence is assessed differently. In socio-political discourse, its importance is often exaggerated, both by politicians and scientists.

As part of our work, the influence of Jewish lobbying organizations has been investigated using the examples of AIPAC and «J Street». Both are characterized by a high level of institutionalization, a significant influence on the foreign and domestic policy of the United States, but there are also some differences. AIPAC is a conservative group, therefore, it takes a more uncompromising stance on the Israeli-Palestinian conflict. At the same time, «J Street» is more liberal and speaks from the positions of political idealism. Despite some differences, both organizations strongly supported Israel after the Hamas invasion in October 2023.

It has also been noted the presence of Jewish organizations that condemn the actions of Israel and the US policy towards Israel. These organizations mostly unite left-wing intellectuals. It is worth noting that almost all Western left-wing politicians support Palestine or at least send condolences to it. We have mentioned the presence of real democracy and freedom of speech in the USA among the reasons for the existence of such organizations. We do not consider these organizations as lobbyists.

Comparative, systemic, institutional and other approaches have been used, documents and materials have been analyzed. While investigating the problem, we proceeded from the principles of objectivity, political correctness and methodological pluralism.

Keywords: *foreign policy, technology, lobbying, Israeli-American relations, public diplomacy, international security, Middle East.*

Вступ.

Сучасні міжнародні відносини не можуть розглядатися лише в контексті офіційних заяв політичних лідерів, призначених для широкої громадськості. Міжнародна, як і національна політика, багато в чому залежить від тієї частини «айсберга», який перебуває «під водою», тобто поза нашою увагою. Серед технологій зовнішньої політики, які використовують усі більш-менш впливові держави, варто виокремити лобізм. У буденній свідомості лобізм часто пов'язаний із негативними явищами, зокрема, корупцією та непотизмом, але

це, швидше за все, наслідок нашого сприйняття вітчизняної політики, яка характеризується корупційними практиками та іншими порушеннями закону. У західних країнах лобізм є звичною політичною технологією, яка використовується для просування своїх інтересів.

Держава Ізраїль є унікальною країною через низку обставин. По-перше, ця країна створена вихідцями з Європи, Америки, СРСР в Азії, а не в Європі. Таким чином, представники єврейського етносу, які є носіями європейських цінностей, створили державу в регіоні, де ці цінності не поділяють сусіди, переважна

частина яких – араби-мусульмани. По-друге, релігійний характер самої держави співіснує зі свободою совісті, адже в країні дозволені всі релігії, у тому числі важливу роль відіграє іслам. По-третє, Ізраїль підтримує тісні зв'язки з представниками єврейських діаспор за кордоном, адже євреї, подібно до вірмен та курдів, все ще залишаються етносом, значна частина якого проживає у різних країнах. Усе це актуалізує проблему лобізму, адже Ізраїлю життєво необхідно просувати свої інтереси в країнах, від яких залежить ситуація на Близькому Сході. Не останню роль у близькосхідному балансі сил відіграють США.

Проблема лобізму досить добре досліджена в сучасній науці. Р.Євченко, О.Козинець та А.Новомлинець розглядають феномен лобізму як такий. С.Бушева, В.Негіна та О.Висоцький розглядають лобістську політику Ізраїлю в її технологічному вимірі. Д.Ваксман та Дж.Пресман розглядають основні тенденції американо-ізраїльських відносин. Актуальну інформацію про дану проблематику можна знайти й у масмедіа, які оперативно відбивають хід поточних подій. Втім, події змінюються так швидко, що інформація, викладена в наукових розвідках кількарічної давнини, потребує уточнення.

Метою роботи є визначення основних тенденцій розвитку лобізму як технології зовнішньої політики Ізраїлю щодо США.

Виклад основного матеріалу.

Р.І.Євченко зазначає, що явище лобізму в тій чи іншій формі фактично існує у будь-якому суспільстві, але ступінь його розвиненості, цивілізованості, інтенсивності використання і продуктивності залежать від характеру політичного режиму, структури політичної системи, характеру політичної культури, історичних традицій та інших характерних рис конкретної країни [Євченко 2022: 164]. На нашу думку, варто доповнити цей перелік економічними реаліями.

Перші згадки про лобізм фіксуються у внутрішній політиці США. На початку XIX ст. слово «лобі» в американському дискурсі набуло виразного політичного відтінку. Спочатку його згадував у своїх промовах четвертий президент США Дж.Медісон, розуміючи

під ним групу громадян, об'єднану спільними інтересами, що протистоять інтересам інших громадян [Козинець 2023 69].

Суб'єктами лобістської діяльності в США виступають практично всі великі корпорації, професійні асоціації, спілки підприємців, громадські та спеціалізовані організації, що мають в своєму складі структури, які спеціалізуються на просуванні інтересів. Широкого поширення набуло лобіювання інтересів різних соціальних груп, інтереси яких захищають громадські організації, релігійні організації, профспілки, політичні партії, пацифістські або екологічні рухи тощо. Дуже активні в США етнічні громади та іноземні групи впливу.

Враховуючи вищевикладене та виходячи із сутності лобізму, можна розглядати його зовнішньополітичний вимір. Країни намагаються просувати прийняття рішень на власну користь у інших країнах. Приклад Ізраїлю в даному випадку є показовим, адже проізраїльське лобі у США є найвпливовішим, а серед напрямів зовнішньої політики Ізраїлю чільне місце посідають саме США. Це й не дивно, адже США – це друга за чисельністю єврейського населення країна після Ізраїлю (деякий час вона посідала перше місце).

Вплив єврейського лобі на американську зовнішню політику оцінюють по-різному. Одні дослідники не надають будь-якої переваги єврейському лобі над іншими, зокрема, вірменським. Цим вони спростовують поширену в суспільстві думку, що ізраїльське лобі має непропорційно велику владу та вплив на прийняття рішень політичною елітою США. Прибічники цієї позиції дотримуються думки, що лобізм є в цілому прийнятною формою просування інтересів певної частини населення в плюралістичному, демократичному суспільстві з різними групами інтересів. Протилежну позицію сформулювали американські вчені С.Волт та Дж.Міршаймер. У березні 2006р. на порталі Гарвардського університету вони опублікували доповідь, яка викликала широкий резонанс в американському суспільстві та за його межами. Основні положення доповіді полягали в тому, що вплив ізраїльського лобі в США не має аналогів у сучас-

ній американській політичній історії. Згідно з цією точкою зору, інтереси США відходять на другий план задля інтересів іншої держави. Одна з основних позицій доповіді С.Волта і Дж.Міршаймера: жодне лобі не спромоглося відвернути зовнішню політику країни так далеко від власних національних інтересів, водночас переконуючи американців, що інтереси США та Ізраїлю, по суті, не відрізняються [Горовенко, Тютюнник 2018 13].

Українська дослідниця С.Бушева, яка, судячи з усього, скептично ставиться до Держави Ізраїль, зазначає, що тема ізраїльського лобі в США тривалий час замовчувалася, а особи, які порушували це питання, звинувачувалися в антисемітизмі та зневазі прав етнічних меншин [Бушева 2018 99].

Безумовно, існує велика кількість політичних та позаполітичних структур, які здійснюють опосередкований вплив на прийняття рішень у США на користь Ізраїлю. Ми обрали для ілюстрації найвідоміші з них. Так, організація AIPAC часто наводиться як хрестоматійний приклад лобістської організації, яка впливає на політику США. Хоча AIPAC виділяється як найстаріша проізраїльська лобістська група у Сполучених Штатах та навіть називає себе «проізраїльським лобі Америки», вона є лише однією з багатьох інших організацій та не володіє монополією на проізраїльську пропаганду [Негіна 2020 206]. Ця організація була створена у 1963р. на тлі боротьби Ізраїлю з арабськими сусідами та протистояння США та СРСР за умов «Холодної війни». Важливим успіхом цієї організації стало прийняття статті-додатку до Закону про торгівлю США (поправки Джексона – Вейніка), якою заборонялося надавати режим найбільшого сприяння в торгівлі, державні кредити і кредитні гарантії країнам, які порушують або серйозно обмежують права своїх громадян на еміграцію (в тому числі і СРСР).

Політичні розбіжності між проізраїльськими групами, які вперше почали виникати в 1990-х рр. і поглибилися в останні роки, перешкоджають їх узгодженій діяльності та ускладнюють її переговори з урядом США в унісон, як вони робили в попередні епохи (зокрема, у період Холодної війни). Найчастіше

проізраїльські групи (переважно єврейські чи християнські) борються за політичний доступ і вплив, часто протистоячи лобістським планам одна одній. Це неминуче підриває їхню колективну здатність формувати політику США щодо Ізраїлю. Навіть AIPAC, найвідоміша та найпотужніша проізраїльська лобістська група, більше не має такого впливу, як раніше. У минулому цей неперевершений вплив був частково зумовлений поширеним переконанням, що AIPAC виступає виключно за американську єврейську громаду. Але, оскільки американські євреї стали більш розділеними у своєму ставленні до Ізраїлю і особливо у своїх думках щодо ізраїльсько-палестинського конфлікту, AIPAC більше не може стверджувати, що представляє переважну більшість американських євреїв. Отже, американські політики та законодавці тепер рідше приймають погляди AIPAC як керівництво до дії, не кажучи вже про їхні поради. Як заявив Дж. Байден, тодішній кандидат у віце-президенти від Демократичної партії, напередодні виборів 2008 року: «[AIPAC] не виступає від імені всієї єврейської громади чи Держави Ізраїль [...]». Ніхто в AIPAC чи будь-якій іншій організації не може поставити під сумнів мою підтримку Ізраїлю» [Waxman, Pressman 2021 81-82].

Альтернативою консервативній організації AIPAC є ліберальна лобістська організація «J Street». Вона об'єднує та організовує проізраїльських, миролюбних, продемократичних американців, щоб просувати політику США, яка втілює єврейські та демократичні цінності та допомагає захистити державу Ізраїль як демократичну батьківщину для єврейського народу. Ця організація декларує прагнення до мирного вирішення арабо-ізраїльського конфлікту. На їх думку, тільки спільна резолюція, погоджена ізраїльтянами та палестинцями, може задовольнити законні потреби та національні прагнення обох народів.

Працюючи в американській політичній системі, з єврейською та іншими громадами, з ким вони поділяють ключові цінності, «J Street» виступає за американське лідерство в дипломатичній сфері та політику, яка просуває справедливість, рівність, мир і демократію в Ізраїлі, у ширшому регіоні та в інших

країнах [J Street 2023].

При цьому «J Street» після нападу організації ХАМАС на Ізраїль рішуче висловилося проти агресії. Організація заявила про шок, обурення та жах від триваючої терористичної атаки, яка розпочалася в суботу 7 жовтня 2023р. «J Street» висловила солідарність з ізраїльським народом. Також організація підтримала ізраїльські збройні сили, які роблять усе можливе, щоб відбити цей напад, захистити ізраїльтян і перемогти натиск терористів. Вбивчі дії ХАМАС, на думку представників організації, повинні зустрітися з однозначним засудженням усієї міжнародної спільноти. «J Street» сподівається на їхню швидку й рішучу поразку та закликає уряд США зробити все можливе, щоб допомогти Державі Ізраїль протистояти цій загрозі, захистити своїх громадян і «запобігти сповзанню до ще більшої пожежі та страждань для ізраїльтян і палестинців» [American Jewish groups 2023].

Видається логічним, що проізраїльські лобістські організації в умовах нападу ХАМАС у 2023р. підтримують Ізраїль та засуджують терористів. Але існують рухи, які дотримуються інших поглядів, закликаючи до переговорів та наголошуючи на неприпустимості насилля. Такою організацією є, зокрема, «Jewish Voice for Peace». Ця організація позиціонує себе як ліва, антисіоністська, але при цьому єврейська організація, біля витоків якої стоять ліві інтелектуали, зокрема, Ноам Хомський. У жовтні 2023 р. представники цієї організації відзначилися масовими акціями, зокрема, в Нью-Йорку, закликаючи до негайного припинення вогню. Громадське протистояння призвело до затримань понад 200 протестувальників поліцією [200 held 2023].

Виникає слушне питання: чому ж при наявності очевидних доказів нападу ХАМАС на Ізраїль, скоєння палестинськими екстремістами військових злочинів можна знайти чимало заяв щодо «примирення», «припинення вогню» та «неоднозначності» подій, що відбуваються? Чи можна пояснити даний феномен з точки зору політичної науки? На нашу думку, тут відіграють свою роль декілька факторів.

1. США є країною з майже абсолютною свободою слова. Історично склалося, що «ві-

сно Овертона» у США є досить широким, у тому числі з питань політики. Так, режисери М. Мур, О. Стоун вільно критикують політику США та виступають на боці їх геополітичних суперників. Відповідно, антиізраїльська риторика в США є поширеною.

2. Арабські масмедіа (зокрема, телеканал «Аль-Джазіра») тривалий час займають пропалестинську позицію, але їх пропаганда є досить якісною, а для пересічного громадянина вона навіть не виглядає пропагандою. Громадяни споживають інформаційний продукт, який виробляють пропагандисти свідомо з метою переконати у «неоднозначності» подій, що відбуваються. Навички критичного мислення є далеко не у кожного читача або глядача.

3. Громадяни США (навіть єврейського походження) можуть бути противниками політики Ізраїлю. Це виглядає логічним, якщо згадати, що в будь-якій країні є антисистемні виборці, які можуть навіть не сприймати державу, в якій живуть, як легітимну.

4. У багатьох країнах спостерігаються більш чи менш виражені антисемітські настрої. Не є винятком і США, де різні радикальні думки (антисемітизм, расизм, ксенофобія тощо) є досить поширеними, незважаючи на домінуючий дискурс толерантності.

Нарешті, виникає питання: чи можна вважати організації та рухи, які виголошують антиізраїльські заяви, також представниками єврейського/ізраїльського лобі? Звичайно, дана проблема залишає простір для дискусій, але ми схилиємося до думки, що ці заяви суперечать власне основам лобізму як технології просування інтересів. Відповідно, в рамках наших досліджень ми не будемо вважати ці групи інтересів лобістськими, принаймні, щодо Ізраїлю та єврейського народу.

Висновки.

У політичному житті США, як і будь-якої країни світу, не останню роль відіграє лобізм як стратегія досягнення життєво важливих інтересів певної групи. Більше того, за увагу політичного істеблішменту США ведеться постійна боротьба, адже США як найпотужніша країна світу можуть впливати на політичні події в різних країнах та регіонах світу.

Ізраїль впливає на прийняття рішень у США за допомогою різних технологій, серед яких можна виокремити й технологію лобізму.

Лобізм як просування своїх інтересів притаманний будь-якій більш-менш сформованій групі. Втім, єврейський лобізм є досить важливим фактором політичного життя США з низки причин. По-перше, чисельність євреїв у США завжди була досить значною. По-друге, серед євреїв досить багато впливових бізнесменів, політиків, учених – тобто людей, чий соціальний капітал є доволі значним та до чийого голосу прислухаються у владних колах. По-третє, Держава Ізраїль є єдиною демократичною державою на Близькому Сході. Не тільки для США, але й для всього західного світу саме Ізраїль є оплотом демократії та західної цивілізації в регіоні, відповідно, його підтримка є надзвичайно вигідною.

Ізраїльське лобі в США не є однорідним: його представляють принаймні дві великі

групи: консервативна AIPAC та ліберальна «J Street». В умовах загострення арабо-ізраїльського конфлікту, зокрема, атаки ХАМАС 2023р., обидві організації рішуче підтримали Ізраїль. При цьому у США спостерігається діяльність організацій та рухів, які не підтримують політику Ізраїлю та закликають до миру. Це є можливим через низку факторів, зокрема, через той рівень свободи слова в США, який дозволяє висловлювати різні, навіть антисистемні погляди. На нашу думку, ці організації не можна вважати лобістськими, адже вони не захищають інтереси тих, від чийого імені виступають.

Перспективи подальших досліджень залежатимуть від розвитку політичної ситуації як у США, так і на Близькому Сході. На нашу думку, буде доцільно сконцентруватися на діяльності інших груп інтересів у США.

Бібліографічні посилання

- 200 held as Jewish group shuts NYC's Grand Central calling for Gaza ceasefire. (2023). *The Times of Israel*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.timesofisrael.com/200-held-as-jewish-group-shuts-nycs-grand-central-calling-for-gaza-ceasefire/> (дата звернення 28.10.2023)
- American Jewish groups offer broad support to Israel after assault from Gaza. (2023). *The Times of Israel*. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.timesofisrael.com/american-jewish-groups-offer-bipartisan-support-to-israel-after-assault-from-gaza/> (дата звернення 8.10.2023)
- J Street*. Official webpage. (2023). URL: <https://jstreet.org/about-us/#.WyubrxJKi34>
- Waxman, D., Pressman, J. (2010). The Rocky Future of the US-Israeli Special Relationship. *The Washington Quarterly*, 46(3), 75-93.
- Бушева, С. (2018). Аналіз впливу ізраїльського лобі на вектор політичних рішень Дональда Трампа. *Вісник Львівського університету. Серія «Філософсько-політологічні студії»*, 19, 98-102.
- Горовенко, В., Тютюнник, В. (2018). *Асиметрична стратегія Ізраїлю в період становлення держави*. К.: НІСД, 59 с.
- Євченко, Р.І. (2022). Феномен лобізму: інтерпретація природи і моделі організації діяльності. *Міжнародні та політичні дослідження*, 35, 157-166.
- Козинець, О.Г., Новомлинець, А.О. (2023). Лобізм у політиці: зарубіжний досвід та українські реалії. *Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство»*, 1, 68-71.
- Негіна, В.Р., Висоцький, О.Ю. (2020). Реалізація технологій зовнішньої політики Ізраїлю через проізраїльське лобі у США. *Політологічний вісник*, 84, 203-217. <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2020.84.203-217>

References

- 200 held as Jewish group shuts NYC's Grand Central calling for Gaza ceasefire (2023). *The Times of Israel*. Retrieved October 28, 2023 from <https://www.timesofisrael.com/200-held-as-jewish-group-shuts-nycs-grand-central-calling-for-gaza-ceasefire/>
- American Jewish groups offer broad support to Israel after assault from Gaza (2023). *The Times of Israel*. Retrieved October 10, 2023 from <https://www.timesofisrael.com/american-jewish-groups-offer-bipartisan-support-to-israel-after-assault-from-gaza/>

- Busheva, S. (2018). *Analiz vplyvu izrainskoho lobi na vektor politychnykh rishen Donalda Trampa* [The analysis of the influence of Israeli lobby on the vector of political decisions of Donald Trump]. *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriya «Filosofsko-politohichni studii»*, 19, 98-102 (in Ukrainian)
- Horovenko, V., Tiutiunnyk, V. (2018). *Asymetrychna stratehiia Izrailiu v period stanovlennia derzhavy* [Assymetric strategy of Israel in the period of state construction]. Kyiv, NISD, 59 p. (in Ukrainian)
- J Street. Official webpage (2023). URL: <https://jstreet.org/about-us/#.WyubrxJKi34>
- Kozynets, O.H., Novomlynets, A.O. (2023). *Lobizm u politytsi: zarubizhnyi dosvid ta ukrainski realii* [Lobbying in politics: foreign experience and Ukrainian realities]. *Elektronne naukove vydannia «Analitychno-porivnialne pravoznavstvo»*, 1, 68-71. (in Ukrainian)
- Niehina, V.R., Vysotskyi, O.Yu. (2020). *Realizatsiia tekhnolohii zovnishnoi polityky Izrailiu cherez proizrainske lobi u SSHA* [Application of Israeli foreign policy technologies through the pro-Israel lobby in the United States]. *Politohichnyi visnyk*, 84, 203-217. <https://doi.org/10.17721/2415-881x.2020.84.203-217> (in Ukrainian)
- Waxman, D., Pressman, J. (2021). The Rocky Future of the US-Israeli Special Relationship. *The Washington Quarterly*, 46(3), 75-93.
- Yevtsenko, R.I. (2022). *Fenomen lobizmu: interpretatsiia pryrody i modeli orhanizatsii diialnosti* [The phenomenon of lobbying: interpretation of the nature and models of the organization of activities]. *Mizhnarodni ta politychni doslidzhennia*, 35, 157-166. (in Ukrainian)